

ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

ՉՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՍՈՑԻՈՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԿԵՆՍԱԿԵՐՊ

ԼԵՎՈՆ ԲԱԲԱՋԱՆՅԱՆ

Մարդու կենսագործունեությունն անձնական կենսադիրքորոշումների կառուցարկման, ճշգրտման և վերակառուցման անվերջ հաջորդափոխություն է, որի ընթացքում նա հանգամանքների պարտադրանքով ստիպված է մշտապես ընտրություն կատարել իրեն ընձեռված սոցիալական դերերի խաղացանկից: Այդ ընթացքում մարդու մեջ ձևավորվում են իրականությունում կողմնորոշվելու սոցիոմշակութային նախատրամադրվածություններ (habitus) և դիրքորոշումներ, որոնք կանխորոշում են նրա հաջորդ քայլի տրամաբանությունը և հիմնավորվածությունը՝ լրացնելով ու հարստացնելով սոցիալական իրականության նկատմամբ մարդու նախատրամադրվածության կենսափորձը: Պայմանավորված գոյության անմեկնաբանելի, պատահական կամ անհրաժեշտ ուղղորդվածությամբ՝ ամեն մարդ ձևավորում է կյանքի յուրահատուկ մշակույթ և կենսական դիրքորոշվածություն, որի միջոցով ուղղորդում է կյանքի իր ուրույն ընթացքը: Բայց «փորձի և սխալի» մեթոդով ձեռք բերված կենսափորձը միշտ էլ անկատար է և շատ հաճախ դեմ է առնում այնպիսի կենսիմաստային խոչընդոտների, որոնց իմաստավորումը թվում է անհնար անգամ կյանքի նկատմամբ կուռ և անբեկանելի դիրքորոշում ունեցողների համար: Նման դեպքերում որպես գոյության ընթացքը շարունակելու և ողջախոհության զգացողությունը չկորցնելու հնարավոր մարտավարություն կարող են ծառայել կենսիմաստային խոչընդոտների անտեսումը, օտարումը, սքողումը կամ պարզապես անտարբերության մատնելը: Պատահական չէ, որ ողջախոհության շրջանակներում մարդիկ հաճախ ապավինում են «չմասնակցության» կենսակերպին, ինչը, թերևս, հուսահատ և ոչ մի տեղ չտանող մարտավարություն է՝ խարսխված «չի սխալվում նա, ով ոչինչ չի անում» սկզբունքի վրա: Չմասնակցության կենսակերպը տվյալ սոցիալական տարածության սոցիոմշակութային առանձնահատկություններից բխող կենսագործունեության եղանակ է, ըստ որի՝ մարդը տվյալ սոցիալական համակարգի նկատմամբ դիրքորոշվում է որպես օտար և սոցիումում տեղի ունեցող հանրային գործընթացներն ընկալում է որպես իրեն չվերաբերող և իրենից անկախ երևույթներ:

Ժամանակակից հասարակություններում ձևավորվել է մի այնպիսի սոցիոմշակութային միջավայր, որտեղ չմասնակցության սոցիոմշակութային կենսակերպի տարածման «նպաստավոր» պայմաններ են ստեղծվել: Բանն այն է, որ հետարդիական սոցիոմշակութային տարածությունում դեռևս լուսավորականության շրջանից սաղմնավորված բանապաշտության, անհատապաշտության, գործուն քաղաքացիական կենսադիրքորոշ-

ման կենսիմաստային կառուցարկիչների հանրային կարևորությունը գնալով արժեզրկվում է: Պատճառն այն է, որ քաղաքակրթական, քաղաքական և մարդաբանական փոխակերպումների հետևանքով առաջացել է հետարդիականության սոցիոմշակութային այնպիսի միջավայր, որտեղ լուսավորականության կենսիմաստային կառուցարկիչներն այլևս չունեն երբեմնի համընդհանրական նշանակությունը: Պատմական պարադոքսալ մի խորամանկությամբ «արարվածը» (հետարդիականության սոցիոմշակութային նախագիծը) հավակնում է «արարողի» (արդիականության լուսավորական նախագիծ)՝ կենսագործունեության համահասարակական միջավայր լինելու տիտղոսին: Հետարդիական մտածող Լիոթարը այս առնչությամբ իրավացիորեն նկատում է, որ քաղաքակրթական առումով՝ հետարդյունաբերական, մշակութային առումով՝ հետարդիական փուլ մտնող ժամանակակից հասարակություններում տարածվում են լուսավորական մետապատումների (մետանարրատիվ) նկատմամբ սկեպտիկ-մերժողական, ժխտողական, հարմարվողական, խուսափողական տրամադրություններ¹:

Ժամանակակից արևմտյան սոցիոմշակութային տարածքում չմասնակացության կենսակերպը առաջին հերթին պայմանավորված է հետարդյունաբերական քաղաքակրթության կայացմանը նախորդած քաղաքակրթական փոխակերպումներով, որոնց հետևանքով ժամանակակից հասարակությունները ստացան սպառողական և տեղեկատվական որակներ: Քաղաքակրթական զարգացումների շնորհիվ ժամանակակից հասարակությունները ձեռք բերեցին կենսագործունեության համար անհրաժեշտ նյութական բարիքների ավելցուկ, որը թվում է, թե պետք է մարդկանց հնարավորություն տար իրենց ստեղծարար եռանդը ուղղորդելու հասարակական կյանքի քաղաքական կազմակերպման խնդիրներին, քանի որ այլևս թեթևացել էր հասարակության կենսագործունեության համար անհրաժեշտ նյութական բարիք ստեղծելու «բեռը»: Սակայն արդեն 20-րդ դարի կեսերին պարզ դարձավ, որ տնտեսական առաջընթացը ամենևին էլ պայմանավորված չէ մարդու կենսագործունեությանն անհրաժեշտ պահանջմունքների բավարարման տրամաբանությամբ, և որ պահանջմունքները անվերջ բազմանալու հակումներ ունեն, ինչն էլ ի վերջո ստեղծում է սպառման անսահման հնարավորություններ: Սպառումը կենսագործունեական անհրաժեշտությունից վերածվում է մշակութային խաղի, որն էլ ազդարարում է սպառողական հասարակության ձևավորման մասին²: Այս համատեքստում չմասնակցելու սոցիոմշակութային կենսակերպը կամ անտարբերության կենսադիրքորոշումը բնորոշ է հատկապես կայուն սոցիալական համակարգ, տնտեսական և սոցիալական բարեկեցության բարձր մակարդակ ունեցող ժամանակակից «սպառողական» հասարակություններին, որոնք հասել են զարգացման մի այնպիսի մակարդակի, երբ թվում է, թե համընդհանուր բարեկեցության հասարակության կառուցարկման երբեմնի ուտոպիստական ծրագրերը այլևս անհրազործելի երազանքներ չեն: Ավելին, թվում է, թե մարդկանց տնտեսական բարեկեցու-

¹ Տե՛ս **Лиотар Ж.** Состояние постмодерна. СПб., 1998, էջ 14-24:

² Տե՛ս **Бодрийяр Ж.** Система вещей. М., 2001, էջ 213-215:

թյունն ու սոցիալական ապահովությունը երաշխավորող հետադյունաբերական հասարակության սոցիալական կարգը կարող է վերջապես ստեղծել մի այնպիսի սոցիոմշակութային տարածություն, որում չեն լինի օտարման սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական նախադրյալներ, և մարդն իրոք կվերահաստատի իր «քաղաքական էակ» լինելու արիստոտելյան պնդումը: Սակայն, ինչպես փաստում է զարգացած արդյունաբերական հասարակության կառուցման քաղաքակրթական փորձը, գոյութենական խնդիրների լուծման միջոցների ու եղանակների բացահայտմանը զուգահեռ ծագում են նաև նոր կենսիմաստային խնդիրներ: Մասնավորապես, պարզվում է, որ տնտեսական բարգավաճման և տնտեսակենտրոն արդյունավետ քաղաքականության իրականացման շնորհիվ ձևավորված համընդհանուր բարեկեցության հասարակությունը, այնուամենայնիվ, ձևավորում է ռացիոնալության այնպիսի «դաշտ», որտեղ բարեկեցության ապահովման խնդիր ունեցող քաղաքացին կարող է նաև ինքնական հրաժարվել իր ազատություններից³: Բարեկեցությունը և սպառողական հասարակությունը ստեղծում են սպառողական թմբիրի մեջ գտնվելու պատմական նախադեպը չունեցող պայմաններ, և սպառողական պատրանքը աստիճանաբար ձեռք է բերում իրականության հատկանիշներ, ձևավորվում է պատրանքային մի կենսաշխարհ, որը մարդուն տալիս է անվերջ սպառման հնարավորություններ, որը իդեալական բնակավայր է դառնում «ունենալու» կենսադիրքորոշում ունեցող մարդ-քաղքենու համար: Ունենալով սպառողական հոգսով ապրելու, կենսական ժամանակի դատարկությունը հոգու տվայտանքներով լցնելու հնարավորություն՝ մարդու այս նոր տարատեսակը աստիճանաբար ձերբազատվում է քաղաքակրթության նկատմամբ սոցիալական պատասխանատվության զգացողությունից և իրեն վերապահում է միայն քաղաքակրթության բարիքներից (քաղաքացիական իրավունք, սոցիալական կարգ, տնտեսական բարեկեցություն և այլն) օգտվելու իրավունքներ: Մարդու այս կերպը ասես բնակվում է մի կենսամիջավայրում, որտեղ խնամքի, պահպանության, զարգացման հոգսը այլոց պարտականությունն է միայն, իսկ իրենը՝ սպառումը:

Տեղեկատվական-տեխնոլոգիական մի շարք զարգացումների հետևանքով հետադյունաբերական քաղաքակրթական տարածքում ստեղծվում է սոցիոմշակութային մի նոր միջավայր և դրան բնորոշ ներհամակարգային փոխհարաբերությունների մի նոր աշխարհակարգ, որտեղ խիստ կարևորվում է տեղեկատվության կառուցվածքաստեղծ գործոնի դերը: Ցանցային այդ նոր տարածությունը մասնավորապես թելադրում է սոցիալական կյանքի քաղաքական և մշակութային կազմակերպման իր կանոններն ու ներհամակարգային զարգացումների գործառնական տրամաբանությունը: Այս առնչությամբ որոշ տեսաբաններ իրավացիորեն նկատում են, որ տեղեկատվական հասարակություններում քաղաքական համակարգի գործառնական առանձնահատկությունները ենթարկվում են շրջադարձային փոխակերպումների⁴, ստեղծվում են սոցիալական ցանցերի ընդլայնման, ցանկացած քանակի և ո-

³ Տե՛ս **Маркузе Г.** Одномерный человек. М., 2003, էջ 33-34:

⁴ Տե՛ս **Бард А., Зодкервист Я.** Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма. СПб., 2004, էջ 125-135:

րակի տեղեկատվության ազատ տեղաշարժման և տարածման նոր հնարավորություններ, ինչի հետևանքով աշխարհի ցանկացած կետում տեղի ունեցող իրադարձությունները արագորեն վարակում են համաշխարհային սոցիալական սարդոստայնը՝ ստեղծելով իրականության բացարձակ թափանցիկության պատրանք: Նկատենք, սակայն, որ այդ իրականությունը հավաստի և ճշմարիտ չէ հենց նաև այն պատճառով, որ տեղեկատվության ազատ տարածումը երբեմն ստեղծում է իրական տեղեկատվությունից կլոնավորված կեղծ տեղեկատվություն, որի ճշմարտությունն ու հավաստիությունը այլևս դժվար է որոշել, քանի որ այդ խառնաշփոթի մեջ դժվար է իրականը զատել կեղծից: Բողոքարի ձևակերպմամբ՝ իրականության փոխարեն ձևավորվում է գերիրականություն կամ վիրտուալ իրականություն, որտեղ արդեն այլևս էական չէ, թե ինչն է իսկապես իրական, ինչը՝ ոչ⁵, որտեղ էական է միայն անվերջ հոսող լուրերի և իրադարձությունների անընդհատությունը, որը ցանցային ծրագրին միացված մարդուն մշտապես պահում է ցանցային թմբիկի մեջ՝ նրան զրկելով նաև «մարսելու» (անդրադարձի) ունակությունից: Տեղեկատվության մեխանիկական ընկալումը, որն առարկայական պատճառներով ուղեկցվում է նաև նման քանակի լուրերի և իրադարձությունների նկատմամբ անդրադարձի անկարողությամբ, առաջացնում է կենսական էներգիայի անիմաստ վատման անսպառ հնարավորություններ, և մարդը կորցնում է հաղորդակցվելու, քաղաքական, սոցիալական, մշակութային պահանջմունք ունենալու կարողությունը, որն էլ ի վերջո նպաստում է հասարակության «լռող մեծամասնության» ձևավորմանը:

«Լռող մեծամասնության» հասարակությունը, որն արդեն իսկ արևմտյան քաղաքակրթական արդի «նվաճումներից» մեկն է, կարող է լրջորեն խաթվել քաղաքացիական հասարակության հիմքերը, քանի որ ժողովրդավարական համակարգի լեգիտիմությունն ապահովող հիմնական պայմանը սոցիալական տարածությունում կառավարվող և կառավարող շերտերի միջև հաղորդակցական դիսկուրսի գործառությունն է: Ակնհայտ փաստ է, որ երկխոսությունը (տվյալ դեպքում՝ դիսկուրսիվ երկխոսությունը) հնարավոր է միայն հաղորդակցության առնվազն երկու կողմերի առկայության ու մասնակցության դեպքում: Դիսկուրսի առկայության երկրորդ պայմանը դիսկուրսի կողմերի սոցիալական, քաղաքական, մշակութային և բարոյական հասունության մակարդակն է, որը գերմանացի մտածող Յաբերմասը կոչում է չափահասություն (գերմ.՝ Mündigkeit)⁶: Եթե կողմերից մեկը չի կարող արտահայտել կամ գաղափար-պահանջմունքի տեսք տալ իր կենսական առաջնահերթություններին, ապա սոցիալական դիսկուրսը վերածվում է «քաղաքական մենախոսության», ինչն ինքնին սոցիոմշակութային վտանգներ պարունակող տարերք է, քանի որ այս դեպքում կարծիք հայտնելու, կենսադիրքորոշում ունենալու և իրականությունը իմաստային մեկնաբանման ենթարկելու հնարավորություն ունենում է միայն այս կամ այն պատճառով գերակայություն ստացած «ուժեղը»: Սակայն հայտնի է, որ ինչպես թատրոնում, այնպես էլ կյանքում մե-

⁵ Տե՛ս **Бодрийяр Ж.** В тени молчаливого большинства, или Конец социального. Екатеринбург, 2000, էջ 29:

⁶ Տե՛ս **Хабермас Ю.** Демократия. Разум. Нравственность. М., 1992, էջ 327:

նախոսությամբ երբեմն հաջորդում է ողբերգական ավարտը⁷, ինչը հատկապես հասարակության կյանքի քաղաքական ոլորտում կարող է հանգեցնել իսկական սոցիոնշակութային աղետի:

Հետադյունաբերական քաղաքակրթության սոցիոնշակութային նոր աշխարհակարգի ակունքները պայմանավորված են նաև դեռևս լուսավորականության շրջանից նախագծված մարդաբանական փոխակերպումներով, ինչին պատմական էվոլյուցիան հակադրեց լուսավորականության առաջադրած մարդաբանական նախագծի իրականացման ակնկալիքներն ու հետևանքները: Եթե արդիականացման լուսավորական նախագիծը առաջարկում էր մարդ-քաղաքացու ակտիվ-կառուցողական կենսագործունեությունը՝ որպես իդեալական հասարակության կառուցարկման հիմնական եղանակ, ապա հետադրականության նախագիծը, ժխտելով որևէ հանրանշանակ և կատարյալ հասարակության կառուցարկման հնարավորությունը, առաջ է մղում սպառողական առօրյայով ապրող կրավորական-ապակառուցողական կենսադիրքորոշում ունեցող քաղքենուն, որին, օրինակ, էկզիստենցիալիստ մտածող Օրտեգա-ի-Գասսետը անվանում էր «զանգված-մարդ», մշակութաբան Յ. Գարֆինկելը՝ «մշակութային ապուշ», Ժ. Բոդրիարը՝ «լռող մեծամասնություն»: Բանն այն է, որ լուսավորականության ժամանակներից ի վեր, օրինակ, քաղաքացիական հասարակության հայեցակարգը ընկալվում էր որպես սոցիալական համակարգի արդյունավետ գործառույթի նախապայման: Ընդ որում, քաղաքացի լինելը ենթադրում էր սոցիալական և քաղաքական որոշակի ակտիվություն, սոցիալական համակարգի նկատմամբ որոշակի բարոյական պատասխանատվության զգացում և այլն: Բայց առօրյա պատկերացումներում քաղաքացի լինելը հաճախ ընկալվում է որպես մարդու հիմնարար իրավունք, որպես միմյանց նկատմամբ հավասարության և արդարության սկզբունքների ամբողջություն, որպես ինչ-որ հանրանշանակ իրավունքներ ունենալու արտոնության հավաստագիր: Սակայն իրականում քաղաքացի լինելը ոչ թե **ունենալու**, այլ առաջին հերթին **լինելու** սոցիոնշակութային կենսափիլիսոփայություն է: Ի դեպ, լինելու և ունենալու սոցիոնշակութային կենսադիրքորոշումների միջև կա էական տարբերություն: Ենպիսի, մարդաբանական և հոգեվերլուծական տվյալները վկայում են, որ լինելը և ունենալը մարդու կենսագործունեության հնարավորության հիմնային տարբերակներն են, որոնցից ամեն մեկը բնորոշում է մարդու անհատական և սոցիալական բնավորությունների որպիսությունը⁸: Տվյալ դեպքում՝ եթե լինելու կենսադիրքորոշումը բնորոշ է մարդու **քաղաքացի** տեսակին, ապա ունենալու կենսադիրքորոշումը՝ առօրեականության հոգսով ապրող **քաղքենուն**:

Ժամանակակից արևմտյան հասարակությունների սոցիոնշակութային, քաղաքական և տնտեսական համակարգերի համատեղ գործառույթունը լինելու և ունենալու սոցիոնշակութային կենսադիրքորոշումների միջև երկրնտրանքին հաղորդում է պարադոքսալ բնույթ, քանի որ սոցիալական տարածության որևէ ոլորտի տրամաբանությամբ մեկ այլ ոլորտում

⁷ Տե՛ս **Камю А.** Бунтующий человек. М., 1990, էջ 339:

⁸ Տե՛ս **Фромм Э.** Иметь или быть. М., 2000, էջ 18:

գործառնելու տրամաբանությունը հանգեցնում է կենսիմաստային հակասությունների: Եթե, օրինակ, ունենալու սոցիոմշակութային կենսադիրքորոշումը բնորոշ է սոցիալական տարածության տնտեսական ոլորտին, որտեղ հիմնականում գործում են արտադրության և սպառման սկզբունքները, ապա հասարակության մշակութային կամ հոգևոր ոլորտներում ունենալու կենսատրամաբանությամբ առաջնորդվելը հանգեցնում է հումանիտար և բարոյական ճգնաժամերի: Խնդիրն այն է, որ լուսավորականության շրջանից սկսած՝ «բանականության իշխանության» հովվերգությունը հասարակական համակարգի գործառության ներքին տրամաբանության տեսանկյունից դառնում է անարդյունավետ (տնտեսական ոլորտում) և անկանխատեսելի (քաղաքական ոլորտում): Նշված ոլորտներում, ըստ վերջիններիս գործառական ներքին տրամաբանության, «բանականության իշխանության» սկզբունքին փոխարինում է «բանախոհության իշխանության» կամ «մանիպուլյացիոն ինտելեկտի» (Ֆրոմ) սկզբունքը: Սակայն խնդիրն այն է, որ միջին զգացումներ, հավակնություններ ու հնարավորություններ ունեցող մարդկանց մեծամասնությունը, իրականության թյուրըմբռնման, կենսիմաստային ճգնաժամերի, ներքին տկարության, ոչնչապաշտական նախատրամադրվածության կամ այլ պատճառներով, «բանախոհության իշխանության» սկզբունքը նախընտրում է «բանականության իշխանության» սկզբունքից, ինչի հետևանքով ակտիվ կենսադիրքորոշում ունեցող քաղաքացու փոխարեն հասարակական կյանքի թատերաբեմում հայտնվում է սպառողական հասարակության հիմնական դերակատարը՝ քաղքենին:

Քաղաքացու և քաղքենու կենսադիրքորոշումների երկընտրանքը հատկապես սրվում է փոխակերպվող հասարակություններում, քանի որ հասարակական համակարգի կայացմանը նպաստող քաղաքացիական ակտիվությունը, որը բխում է «բանականության իշխանության» սկզբունքի մարտավարությունից, դեմ է առնում քաղքենու եսապաշտական և ինքնապահպանման բնազդներով թելադրվող «բանախոհության իշխանության» սկզբունքի մարտավարությանը: Ընդ որում, որքան ձգձգվում է հասարակական համակարգի կայացման գործընթացը, այնքան ավելի նպաստավոր պայմաններ են ստեղծվում խուսափողական-անորոշ կենսադիրքորոշման համար, մանավանդ, որ «...սոցիալապես անպաշտպան և արտակարգ պայմանների դիկտատուրայի շահարկումներից հոգնած հասարակության մեծ մասի մոտ ձևավորվում է շրջապատի հետ հարաբերվելու բարոյական նոր հիմունքներ՝ չմասնակցելու էթիկա»⁹: Չմասնակցության էթիկան սոցիալական վարքի մի ձև է, որը սոցիալ-հոգեբանական, քաղաքական, մշակութային, գեղագիտական և նմանատիպ այլ պատճառներով «զետեղվում է» աշխարհի հետ հարաբերվելու հոռետեսական կաղապարի մեջ՝ նրան վերագրելով սոցիալապես անպիտան, հասարակական համակարգի կայացման գործընթացներից օտարվածի մի կարգավիճակ, որն ի վերջո դառնում է սոցիալական օտարման պատճառ և հետևանք:

Քաղաքակրթական ու պատմամշակութային ամեն մի դարաշրջան

⁹ Է. Ա. Հարությունյան, Անցումային հասարակությունը որպես տրանսֆորմացիոն գործունեության համակարգ, Եր., 2000, էջ 213:

ստեղծում է յուրահատուկ սոցիալական միջավայր, որն էլ իր հերթին ձևավորում է տվյալ «ժամանակի առանցքին» բնորոշ սոցիալական կենսադիրքորոշումներ՝ նախատրամադրվածությունների համակարգված և համակարգաստեղծ որոշակի կառուցվածքներ¹⁰, որոնք հետագայում տվյալ սոցիալական միջավայրի «բնակիչների» կողմից բանեցվում են որպես կենսագործունեության իմաստային կառուցարկիչներ: Այս համատեքստում չմասնակցության էթիկան՝ որպես փոխակերպվող ճգնաժամային հասարակություններին բնորոշ կենսադիրքորոշման արտահայտություն, ձևավորվում է մարդկանց սոցիալ-պատմական կենսափորձի ժառանգության և տվյալ ժամանակաշրջանում կուտակվող կենսափորձի միաձուլման հետևանքով: Որպես սոցիալական հոգեվիճակ՝ չմասնակցության էթիկան բնորոշ է հատկապես սոցիալական այն շերտերին, որոնք տվյալ սոցիալական իրականության փոխակերպման նախնական փուլում սոցիումի քաղաքական կազմակերպման գործընթացներից ունեին բացառապես դրական, երբեմն նաև՝ իդեալականացված ակնկալիքներ: Եթե սոցիալական համակարգի փոխակերպման նախնական փուլում հասարակության կառուցողական մեծամասնությունը սոցիումի քաղաքական կազմակերպման մասին ուներ իդեալական պատկերացումներ և պատրաստ էր ստանձնելու քաղաքացիական պատասխանատվություն, ապա սոցիալական իրականության բեմականացման խաղի կանոնների տևական և անպատիժ չարաշահման հետևանքով քաղաքացիական կենսադիրքորոշում ունեցող մարդկանց թիվը աստիճանաբար նվազում է, քանզի քաղաքական շահարկումներն ու դրանցից բխող սոցիալ-տնտեսական արտոնությունների արդեն անսքող բեմականացումները մարդկանց ստիպում են դիմելու կենսիմաստային ինքնապաշտպանության (կառուցողական սոցիալական դիրքավորումների վերանայում, սոցիալական պատասխանատվությունից խուսափում և այլն), քանզի սոցիոմշակութային միջավայրը ադոտոված է իներցիոն տարերքով, և խախտվում է այսպես կոչված համահասարակական արժեքների ընդօրինակելիության սկզբունքը:

Այս առնչությամբ Պ. Բուրդյեն նկատում է, որ սոցիումի քաղաքական դաշտում գոյություն ունեն ընդօրինակելի մետադիսկուրսիվ կամ մետապրակտիկ մարտավարություններ (համընդհանուր արժեքներ ու կանոններ), որոնցով ղեկավարվում են քաղաքական ուժերը՝ երբեմն չունենալով համապատասխան համոզմունքներ ու դիրքորոշումներ¹¹: Բանն այն է, որ քաղաքականացված զանգվածների համար հաճախ ավելի տեսանելի ու հասկանալի է քաղաքական ուժերի մետադիսկուրսիվ վարքը, նրանց քաղաքակրթական կողմնորոշվածությունը, քան նրանց գործունեության ներքին շարժառիթները: Այսինքն՝ մարդկանց երբեմն ավելի հասանելի և ընկալելի է այն, ինչ տեղի է ունենում քաղաքական թատրոնի բեմահարթակում, քան այն, ինչ տեղի է ունենում քաղաքականության ետնաբեմում: Վարքի համահասարակական կանոններին ու բարոյական նորմերին «հավատարմությունը» կամ տվյալ դեպքում հնտորեն խաղացվող հետևողականությունը հոգեբանորեն ավելի ընկալելի է, քանի որ հասարակության

¹⁰ Տե՛ս Բурдые П. Практический смысл. СПб., 2001, էջ 103:

¹¹ Տե՛ս Բурдые П. Социология политики. М., 1993, էջ 301:

մեծամասնության մեջ այն սերմանում է միասնականության և քաղաքականության լեգիտիմության որոշակի զգացում: Պետք է նկատել, սակայն, որ «խաղացվող» քաղաքական ներկայացումը կարող է գործառել և հետևաբար ազդել մարդկանց վարքի ու կողմնորոշումների վրա այնքան ժամանակ, քանի դեռ այդ բեմականացումը ընկալվում է բնական ու ինքնին հասկանալի: Այսինքն՝ եթե քաղաքական գործիչը նաև լավ դերասան է, ապա հասարակությունը (Թարդի բնորոշմամբ՝ հանդիսատես հասարակությունը) կարող է որոշ պարագաներում հանդուրժել նրա դերակատարման հավակնությունները, եթե անգամ դրանք անհիմն են ու երեսպաշտական: Ավելին, քաղաքական կյանքի փորձը ցույց է տալիս, որ քաղաքական պարկեշտություն խաղալու հմուտ բեմականացումը կարծես թե լեգիտիմացնում է տվյալ քաղաքական ընտրանուն և ժողովրդավարական արժեքների նկատմամբ նրա երեսպաշտական հավատարմությունը: Սակայն, ինչպես ցույց է տալիս անցումային հասարակությունների փորձը, նման կենսադիրքորոշում ունեցող քաղաքական ընտրանին և նրան սերտաճած տնտեսական վերնախավը կառավարման լծակները հաճախ օգտագործում են որպես իշխանության հանդիսադրության և քաղաքական հաշվեհարդարների իրականացման միջոցներ: Եթե քաղաքական իշխանությունը ձեռք է բերվում ոչ թե ժողովրդավարական համակարգի կազմակերպման սուբյեկտի՝ ընտրագանգվածի համաձայնության և կամքի ազատ արտահայտման շնորհիվ, այսինքն՝ եթե համակարգի վերարտադրման գործընթացները հենվում են ոչ թե բանապաշտության, այլ բանախոհության սկզբունքների վրա, ապա քաղաքական վերնախավի և հասարակության միջև օտարումը դառնում է անխուսափելի: Բանն այն է, որ սոցիոաշխարհը իր կենսադիրքորոշումներին համապատասխանեցնելու քաղաքական իշխանության այդ հակվածությունը ի վերջո վերածվում է ընտրագանգվածի կամքին հակադրվելու շարունակական գործելակերպի: Ավելին, քաղաքական իշխանության անհարկի շահարկումներն ու համակեցության քաղաքակրթական նորմերի հրապարակային չարաշահումները հարուցում են հուսախաբության, անելանելիության և սոցիալական հոռետեսության զգացողություն՝ հասարակությանը մղելով գոյատևման անհատական կենսափոփոխության հորձանուտը՝ նրան զրկելով պետական քաղաքացու կարգավիճակում ապրելու քաղաքական և քաղաքակրթական հնարավորություններից: Այս ամենի հետևանքով աստիճանաբար ձևավորվում է մարդու մի նոր տեսակ, որին բնորոշ են սոցիալական միջավայրին հարաբերվելու քաղաքական նոր հիմունքներ՝ չմասնակցելու քաղաքականություն¹²:

Ակնհայտ իրողություն է, որ մարդը՝ որպես սոցիալական էակ, մշտապես ունի վերանձնային, ընդհանրական սոցիոմշակութային արժեքների կարիք, որոնց գոյության զգացողությունը սոցիալական կյանքին հաղորդում է որոշակի իմաստ և ձևավորվածություն: Այս կամ այն ժամանակաշրջանին բնորոշ ընդհանրական-իդեալականացված սոցիոմշակութային արժեքները սոցիոմի գոյության ողջ ընթացքում ենթարկվում են որոշակի փոխակերպումների, ինչի հետևանքով փոխակերպվում են նաև սոցիալական համակարգի կառուցարկման համակարգաստեղծ ու համակարգա-

¹² Տե՛ս Է. Ա. Գարությունյան, նշված աշխ., էջ 214:

պահպան արժեքները: Բավական է նկատել, որ, օրինակ, ագրարային քաղաքակրթությունից արդյունաբերական քաղաքակրթության անցման շնորհիվ սոցիալական կյանքի քաղաքական կառուցարկման արժեքներ դարձան ժողովրդավարությունը, ազատականությունը, մարդու իրավունքները և այլն, որոնք այսօր գործառույթ են նաև այսպես կոչված «անցումային հասարակություններում»՝ ստանձնելով սոցիումի կառուցարկման հիմնական հարացույցի գործառույթներ: Բայց, ինչպես ցույց են տալիս անցումային հասարակությունների փոխակերպման գործընթացները, սոցիալական համակարգի կառուցարկման վերը հիշատակված համակարգաստեղծ արժեքները կարող են ձևախեղվել և չունենալ անհրաժեշտ գործառական ծանրաբեռնվածություն, եթե չեն դառնում կենսադիրքորոշում և գործունեության ուղեցույց: Նման իրավիճակներում որպես կանոն հակասություններ են ծագում անհատական (խմբային) և հասարակական շահերի միջև, և, որն առավել կարևոր է, խմբային շահերը գերակայություն են ստանում մշտապես համախմբվածություն և համաձայնություն պահանջող հասարակական շահերի նկատմամբ: Հետևանքը լինում է այն, որ հասարակական շահը յուրացվում կամ կլանվում է քաղաքականապես, տնտեսապես կամ սոցիալապես համախմբված անհատական կամ խմբային շահերի կողմից, ուստի համակեցությունն ապահովող սոցիոմշակութային միջավայրում տիրապետող են դառնում կենտրոնախույս ուժերը և մարդը ակամայից հայտնվում է էկզիստենցիալ-բարոյական երկընտրանքների առջև: Խնդիրն այն է, որ մարդը թեև ունի սոցիալական միջավայրը կազմակերպելու և կանոնակարգելու կարիք, որպեսզի կարողանա զբաղվել իր կյանքի ամենօրյա արտադրության և վերարտադրության հարցերով, բայց համակեցության նորմերի տևական խախտումներն ու արհամարհումը հաճախ դառնում են ներհասարակական հակասությունների, փոխադարձ անվստահության և ինքնամփոփման պատճառ՝ նպաստելով չմասնակցության կենսափիլիսոփայության համաճարակի խորացմանը: Սակայն բարոյական և սոցիոմշակութային առումով ճգնաժամային հասարակություններում, նույնիսկ այն դեպքում, երբ այդ սկզբունքը բոլորի կողմից ընդունվում է որպես հասարակական հարաբերությունների բնորոշման ճշմարիտ բնութագրում, այնուամենայնիվ ոչ բոլոր անդամներն են ի վիճակի գործելու նշված սկզբունքի գործառման տրամաբանությամբ, որի պատճառով հասարակության «խաղաղասեր մեծամասնությունը», որպես կանոն, հայտնվում է տուժողի դերում: Ուստի՝ հասարակության «խաղաղասեր մեծամասնությունը», չմասնակցության քաղաքականության կենսատրամաբանությունից թելադրված, «անարդար խաղաղությունը» նախընտրում է քաղաքացիական դիրքորոշում ունենալու և իրացնելու «արդար պատերազմից»:

Քաղաքացի տեսակի և քաղաքացիական դիրքորոշման նվազման սոցիոմշակութային հետևանքներից մեկն էլ սոցիալական տվյալ տարածությունում «քաղաքական համրության» տարածումն է, որի պատճառներից մեկը սոցիալական համակարգի քաղաքական կազմակերպման գործընթացներից մարդկանց տևական ժամանակ օտարված և անմասն լինելու հանգամանքն է: Քաղաքակրթական ու քաղաքական այդ նոր երևույթի

տարածումը առաջին հերթին անմիջականորեն կապված է քաղաքական վերնախավի բարոյական խլության կամ անհաղորդության հետ: Բանն այն է, որ քաղաքական կազմակերպման ժողովրդավարական համակարգում քաղաքական իշխանությունն ուղղակի կամ անուղղակի կերպով պետք է ներկայացնի հասարակության մեծամասնության շահերը: Ժողովրդավարական-ազատական քաղաքական կառուցվածք ունեցող հասարակությունները հենվում են այն ընդհանրական սկզբունքի վրա, ըստ որի՝ հասարակության ամեն մի անդամ պետք է մասնակցի քաղաքականության իրացման գործընթացներին, և այնտեղ պետք է ներկայացված լինեն ինչպես բոլորի, այնպես էլ ընդհանուրի շահերը: Սակայն քաղաքական, սոցիալական, մշակութային և տնտեսական խաղի հստակ կանոններ չունեցող հասարակություններում կյանքի կազմակերպման նոր միտումներին ավելի հարմարված, կենսականորեն ավելի գործուն, իրենց անձնական շահերին գերապատվություն տվող սոցիալական խավերը, որպես կանոն, հասարակական համակարգը «սեփականաշնորհելու» հակումներ են դրսևորում՝ իրենց վերագրելով իշխելու արտոնություններ, իսկ հասարակությանը՝ ենթարկվելու պարտականություններ: Նման վերագրումների հետևանքով քաղաքական համակարգի՝ կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման գործառույթը փոխարինվում է իշխելու և տիրելու գործառույթով:

Ղեկավարելն ու իշխելը գուցե ձևականորեն նման, սակայն բովանդակային առումով տարբեր, նույնիսկ հակադիր գործառույթներ իրականացնող երևույթներ են: Ղեկավարելը պարտականություն է, իսկ իշխելը՝ իրավունք, ընդ որում՝ ոչ լեգիտիմ իրավունք: Պատահական չէ, որ իշխելու սկզբունքով գործառող հասարակություններում քաղաքական համակարգը իշխելու արտոնությունները ընկալում է որպես անհատական արժանիք կամ աստվածային «շնորհ»: Իշխող, բայց ոչ ղեկավարող, ժողովրդավարական քաղաքական կազմակերպում ունեցող հասարակությունների համատեքստում ոչ լեգիտիմ քաղաքական ընտրանի փոքրամասնությունը այդպիսով բարոյապես «ազատվում» է հասարակության մեծամասնության նկատմամբ ենթադրվող պատասխանատվությունից, ուստի և դառնում է քաղաքականապես ու բարոյապես խուլ այդ իսկ մեծամասնության կենսական հոգսերի և սոցիալական պահանջումներին նկատմամբ: Իսկ հասարակության ղեկավարվող մեծամասնությունը, տևական ժամանակ ականատես լինելով իր սոցիալական, քաղաքական, տնտեսական խնդիրների նկատմամբ քաղաքական ընտրանու անհաղորդությանն ու անտարբերությանը, այլևս կորցնում է քաղաքական և սոցիալական պահանջումը ստեղծելու ինչպես կարողությունը, այնպես էլ՝ ցանկությունը: Ժամանակակից անցումային հասարակություններում մարդիկ կարծես դատապարտված են քաղաքացիական դիրքորոշում և ակտիվություն դրսևորելու տևական լարված հոգեվիճակի, քանի որ կանգնած են քաղաքացի լինելու իրավունքներն ու ազատությունները կորցնելու մշտական վտանգի առջև, ինչի հետևանքով մարդիկ հրաժարվում են նաև քաղաքացի լինելու պարտականություններից: Այստեղ արդեն քաղաքական և սոցիալական պահանջումներ ձևավորող քաղաքացին ձեռք է բերում քաղաքա-

կան համրության ու սոցիալական անտարբերության որակներ:

Զմասնակցության սոցիոնշակութային կենսակերպը բնորոշ է և՛ զարգացած հետարդյունաբերական հասարակությունների, և՛ զարգացող անցումային հասարակությունների սոցիալական որոշակի շերտերի: Հետևաբար կարելի է ենթադրել, որ չմասնակցության սոցիոնշակութային կենսակերպը որոշակի կարգավիճակ ունեցող համրության սոցիալական խառնվածքի ու բնավորության գիծ է, այնպիսի «կառուցվածքաստեղծ կառուցվածք», որը սոցիոնշակութային միջավայրերում դրսևորման «նպաստավոր պայմաններ» գտնելու պարագայում հասարակության հավաքական կենսափորձից արտամղվում է դեպի սոցիալական տարածության գործառական ոլորտներ: Անկախ այն համազանցից, թե դրսևորման կոնկրետ որ սոցիոնշակութային տարածության պայմաններն են նպաստավոր չմասնակցության կենսադիրքորոշման արտահայտման համար, հետեվանքները գրեթե նույնական են: Ե՛վ փոխակերպվող հասարակությունների, և՛ հետարդյունաբերական հասարակությունների սոցիոնշակութային տարածություններում չմասնակցության խուսափողական, պաշտպանական կենսադիրքորոշումը համակարգը քայքայող լուրջ վտանգներ է պարունակում, քանզի քաղաքացիական հասարակություններում սկսում է նվազել հենց քաղաքացու տեսակը:

Յուրաքանչյուր մարդ-քաղաքացի, գտնվելով քաղաքականապես հոգնած, սոցիալապես օտարված և տնտեսապես անապահով սոցիոնշակութային միջավայրում, այսինքն՝ մերժված, լքված լինելով հասարակական կյանքի կազմակերպման գործընթացներից, վերջիվերջո ինքն է մերժում սոցիալական այն համակարգը, որտեղ հաստատված սոցիալ-տնտեսական, մշակութային և իրավական արտոնությունները հակասում են իր կենսադիրքորոշմանը: Նման դեպքերում սոցիալական համակարգը, կորցնելով իր ինքնավերարտադրման գործառույթներ իրականացնող դերակատարներին, ի վերջո կորցնում է իր գոյության համար անհրաժեշտ նվազագույն կենսականությունը, քանի որ սոցիալական համակարգի կազմակերպման գործում մարդ-քաղաքացին դառնում է քաղաքականապես ավելորդ և մշակութապես անուշ: Այս դեպքում կասկածի տակ է դրվում աշխարհագրական տվյալ տարածքում տվյալ հասարակության գոյության իրավունքը, քանի որ այդ հասարակությունը աստիճանաբար կլանվում է սոցիալապես ավելի կենսունակ, քաղաքականապես ավելի կազմակերպված և տնտեսապես ավելի արդյունավետ գործառող հարևան գերակայող հասարակությունների կամ համաշխարհային հեգեմոն տերությունների կողմից: Զմասնակցության բարոյականությամբ առաջնորդվող հասարակություններին անտարբերության թմբիրից հանելու համար որոշ դեպքերում անհրաժեշտ է դիմել ծայրահեղ և շրջադարձային գործողությունների՝ մարդկանց ինքնապաշտպանական անտարբերությունը կոտրելու և կենսական ակտիվություն ներարկելու համար: Մեր պարագայում, սակայն, աշխարհագրական, պատմական, քաղաքական և տնտեսական առումով անբարենպաստ պայմաններում գործառող հայ հասարակության համար հասարակական ցնցումները կարող են ունենալ անկանխատեսելի հետևանքներ: Ուստի մնում է հուսալ, որ գոյատևման էկզիստենցիալ կեն-

սափորձ ունեցող հայկական սոցիումը չի կորցրել նոր գաղափարներ և անհատականություններ ծնելու ունակությունը, չի ամլացել և դեռ կարող է ինքնակազմակերպման այնպիսի մեխանիզմներ մշակել, որոնք կապահովեն դարերի խորքից եկող մեր մշակութային կողի հարատևումը:

Բանալի բառեր - *չմասնակցության կենսակերպ, սոցիոմշակութային միջավայր, հետարդյունաբերական քաղաքակրթություն, սպառողական հասարակություն, փոխակերպական հասարակություն, քաղաքացի, քաղաքական համրություն, լռող մեծամասնություն*

ЛЕВОН БАБАДЖАНЫАН – Неучастие как социокультурный образ жизни. – В результате ряда цивилизационных, политических и антропологических трансформаций в современном постиндустриальном обществе сформировалось своеобразное социокультурное пространство, ставшее благоприятной средой для распространения неучастия как образа жизни. Это явление – особая форма социальности, диктующая стандарты, противоположные жизненным ориентирам человека-гражданина. Неучастие как социокультурный образ жизни характерно для трансформационных обществ, содержащих специфические предпосылки его зарождения и распространения. Но если в постиндустриальных обществах как в стабильных социальных системах неучастие в какой-то степени свидетельствует о надежности и функциональной эффективности, то в условиях переходных обществ оно может привести к непредсказуемым последствиям.

Ключевые слова: *неучастие как образ жизни, социокультурная среда, постиндустриальная цивилизация, общество потребления, трансформационное общество, гражданин, политическая немота, молчаливое большинство*

LEVON BABAJANYAN – Nonparticipation as a Social-Cultural Lifestyle. – In current postindustrial societies after some civilizational, political and anthropological transformations specific social-cultural space is formed, where conducive conditions for distribution of the lifestyle of nonparticipation occurred. In the article the social-cultural lifestyle of nonparticipation is viewed as a special form of sociality, which dictates such standards of the life, which are in contradiction to the vital activity of the citizen. But the social-cultural lifestyle of nonparticipation is peculiar for the transformational societies, where specific conditions for the distribution of the lifestyle of nonparticipation exist. But if the social-cultural lifestyle of nonparticipation in the postindustrial societies shows the stability and the solidity of social system, the social-cultural lifestyle of nonparticipation in the transformational societies may lead to the unpredictable and uncertain results.

Key words: *lifestyle of nonparticipation, social-cultural environment, postindustrial civilization, consumer society, transformational society, citizen, political speechlessness, silent majority*